

Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války

JAN VAJSKEBR, RADKA ŠUSTROVÁ

Nedělnou součástí německé okupační moci v Protektorátu byl od jeho vzniku potlačovací aparát. Ochranka Adolfa Hitlera v Brně v březnu 1939.

Foto: VÚA

Okupace českých zemí nacistickým Německem a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 znamenaly pro české obyvatelstvo šok, který vzápětí vystřídalo odhodlání dát najevo svůj nesouhlas. Individuální projevy odporu záhy přerostly v organizované odbojové hnutí. Jedním z jeho hlavních cílů se stalo vybudování podzemní armády, která měla v případě vojenské porážky Německa nebo jeho zhroucení ovládnout prostor českých zemí, odzbrojit okupační jednotky, obsadit důležité budovy a zajistit veřejný pořádek. V čele těchto snah stála ilegální vojenská organizace Obrana národa, která vytvořila hierarchicky organizovanou strukturu s velitelskými stupni a rámcovými útvary. Na druhé straně podnikala německá okupační moc kroky, které měly takovému scénáři nejen zabránit, ale pokud možno mu i předejít. Protektorát hrál v německých přípravách na válku důležitou roli. Poskytoval nástupní prostor pro útočící vojska a zároveň sloužil jako tranzitní území, přes které vedly komunikační linie z Bavorska a Rakouska do Slezska a k novému spojenci Německa – Slovenskému štátu. Neméně důležitý byl i hospodářský význam českých zemí z hlediska zbrojní výroby. Protektorátní zbrojovky produkovaly řadu kvalitních zbraňových systémů, z nichž některé, jako například obrněná technika, představovaly pro Wehrmacht velmi žádaný artikl.

STAV NĚMECKÉHO POTLAČOVACÍHO APARÁTU V LÉTĚ 1939

Nejvážnějšího protivníka rodícího se českého domácího odboje představoval rozsáhlý potlačovací aparát nacistického Německa.¹ Ačkoliv bylo české vnitrozemí okupováno teprve od března 1939, německé represivní složky se na protektorátní poměry rychle adaptovaly. Toto tvrzení dokládá i skutečnost, že se jejich struktura změnila v příštích letech poměrně málo.

Udržení pořádku v Protektorátu měl na starosti SS-Brigadeführer Karl Hermann Frank coby vyšší velitel SS a policie (*Höhere SS- und Polizeiführer/HSSuPF*).² V době míru vykonávali HSSuPF inspekci podřízených složek a při mobilizaci přebírali *zvláštní úkoly podle zvláštních směrnic*, což neznamenovalo nic jiného než provádění policejně-bezpečnostních opatření.³ Frank byl do funkce HSSuPF jmenován 28. dubna 1939 a podléha-

ly mu veškeré jednotky a služebny uniformované i neuniformované policie a SS v Protektorátu.⁴ Nedisponoval však velitelskou pravomocí nad armádními formacemi, v jejichž čele stál v Protektorátu zmocněnec Wehrmachtu u říšského protektora (*Wehrmachtsbevollmächtigte beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren/WBv*). Prvním zmocněncem Wehrmachtu byl jmenován generál pěchoty Erich Friderici. Z pozice své funkce velel

- 1 Pod pojem potlačovací aparát autoři zahrnují veškeré policejní, zpravodajské, vojenské a paramilitární složky, které byly určeny nebo mohly být využity k potírání odbojového hnutí či vnitřních nepokojů. K formování a struktuře německého bezpečnostního aparátu viz BUCHHEIM, Hans - BROZAT, Martin - JACOBSEN, Hans-Adolf - KRAUSNICK, Helmut: *Anatomie des SS-Staates*. Walter, Olten a Freiburg im Breisgau 1965; v češtině GRÜNBERG, Karol: *SS - Hitlerova černá garda*. Svoboda, Praha 1981, v reedici Naše vojsko, Praha 2007.
- 2 Instituce HSSuPF vznikla rozkazem říšského vůdce SS z 13. listopadu 1937 v rámci příprav na očekávaný válečný konflikt. Aby bylo zajištěno jednotné řízení všech represivních složek podřízených říšskému vůdci SS a šéfovi německé policie při říšském ministerstvu vnitra Heinrichu Himmlerovi, byl v rámci každého branného okruhu jmenován vyšší velitel SS a policie coby jeho osobní zástupce na daném území. *Národní archiv* (dále jen NA), fond (dále jen f.) Úřad říšského protektora - státní tajemník (ÚŘP-ST), sign. 109-1/87, Der Reichs- u. Preußische Minister des Innern, Pol.O.-Kdo. g 1 Nr. 537/37 (g.Rs.) (13. 11. 1937).
- 3 NA, 109-1/87, Poznámka k výnosu o zřízení funkce HSSuPF (1. 7. 1939); obecně k tématu BIRN, Ruth Bettina: *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*. Droste Verlag, Düsseldorf 1986.
- 4 NA, 109-1/87, Výnos říšského vůdce SS a šéfa německé policie na ministerstvu vnitra, O. Kado. O (O 1) 1 Nr. 47/39, cit. podle RPiBM, Nr. IA 838/4569/39 (4. 5. 1939).

místním armádním útvarům včetně vojenské kontrarozvědky (*Abwehr*) a ujímal se rovněž velení všech vojenských, policejních i paramilitárních složek v případech potlačování rozsáhlejších nepokojů.⁵

K výstavbě potlačovacího aparátu na území Protektorátu došlo současně s formováním civilní správy. Koordinaci bezpečnostních složek dostal na starost velitel bezpečnostní služby a bezpečnostní policie (BdS).⁶ Jako první zastával tuto funkci bývalý velitel Operační skupiny 1 (*Einsatzgruppe 1*) SS-Oberführer vrchní vládní rada dr. Otto Emil Rasch, ještě v létě 1939 jej však nahradil bývalý velitel *Einsatzgruppe 2* SS-Oberführer vládní ředitel dr. Franz Walther Stahlecker. BdS teritoriálně podléhaly dvě úřadovny tajné státní policie, úřadovna kriminální policie a centrála bezpečnostní služby, zatímco jejich nadřízené instance se nacházely v Berlíně, spojené v personální unii osobností SS-Gruppenführera Reinharda Heydricha.⁷

Organizační struktura bezpečnostní policie (*Sicherpolizei/Sipo*), která se skládala z tajné státní policie (*Geheime Staatspolizei/Gestapo*) a kriminální policie (*Kriminalpolizei/Kripo*), byla vytvořena na území Protektorátu už v létě 1939. Úřadovny tajné státní

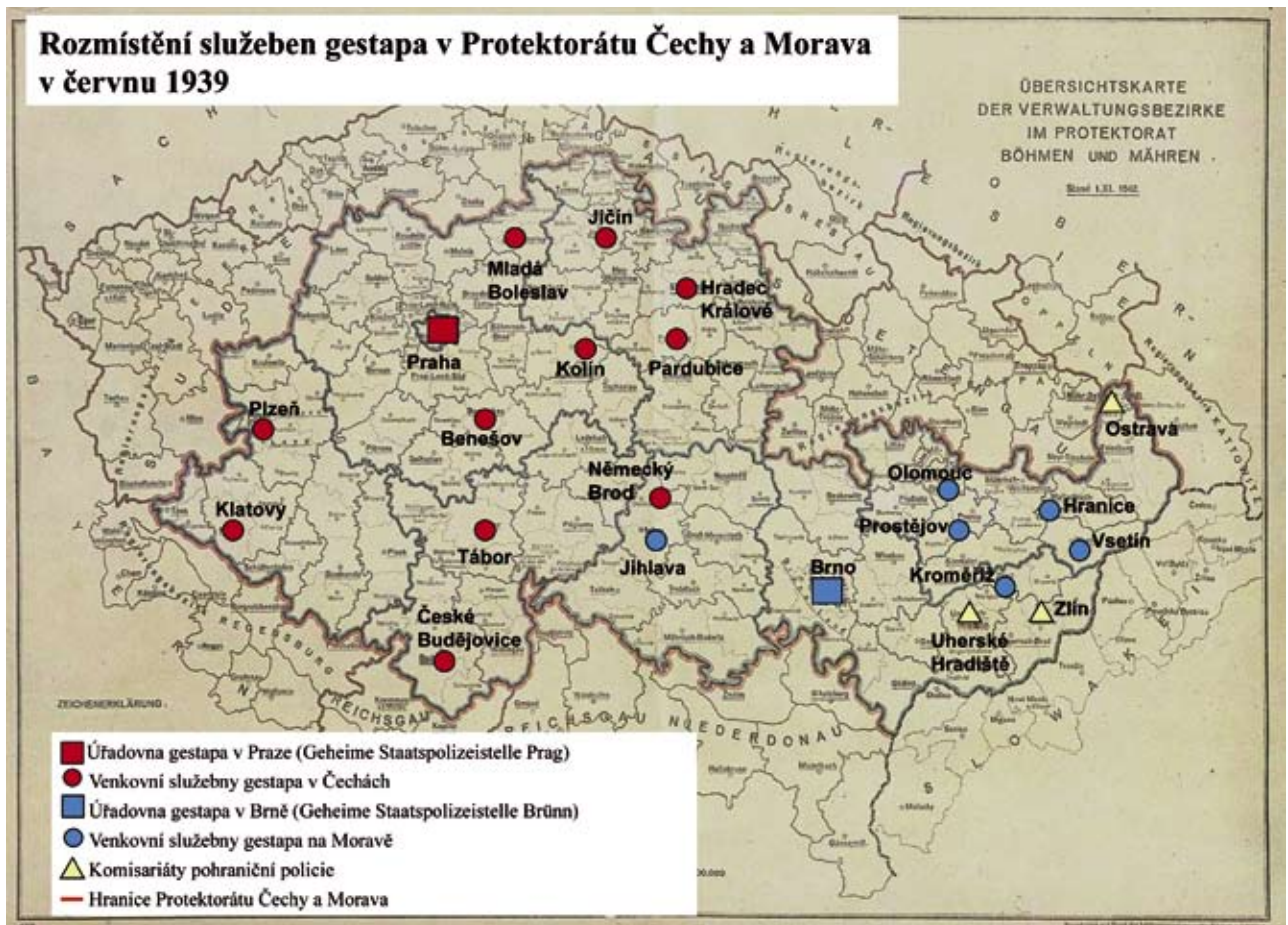
policie (*Geheime Staatspolizeistelle*) vznikly v Praze a Brně. Jejich kostru tvořily operační skupiny (*Einsatzgruppe 1, 2*) a jim podřízené operační oddíly, které vstoupily do Čech bezprostředně za německou armádou a organizovaly zatýkání skutečných či potencionálních odpůrců okupačního režimu. Do čela pražské úřadovny byl jmenován SS-Sturmabführer vládní rada dr. Hans Ulrich Geschke, moravské veled od srpna 1939 SS-Sturmabführer vrchní vládní rada Günther Hermann. Podřízeným stupněm byly venkovní služebny Gestapa (*Aussendienststelle*) a komisariáty pohraniční policie (*Grenzpolizeikommissariat*), které působily zpravidla v sídlech oberlandrátů.⁸ V Čechách vzniklo celkem jedenáct venkovních služeben, kdežto na Moravě šest a k tomu tři komisariáty.⁹ Jejich osazenstvo tvořili profesionální policisté převelení z Německa, doplnění o české Němce, kteří mohli novému zaměstnavateli nabídnout znalost češtiny a místních poměrů. Jednotlivé referáty Gestapa vedly boj s protivníky nacistického režimu, tedy především s českým komunistickým a nekomunistickým odbojovým hnutím. Při vyšetřování využívaly kromě klasické kriminalistické práce také sítě důvěrníků

a donašečů a brutálních vyšetřovacích metod. K věznění zatčených odbojářů Gestapo disponovalo původními věznicemi československé justice a později pro zvýšení kapacity provizorně upravilo další objekty.¹⁰

Struktura kriminální policie byla o něco jednodušší a méně členitá. Nejvyšší organizační jednotku Kripo v Protektorátu představovala úřadovna, později řídicí úřadovna kriminální policie (*Kriminalpolizeistelle/Kriminalpolizeileitstelle*) v Praze. Podřízena jí byla úřadovna v Brně a síť venkovních služeben. Úkolem Kripa v Protektorátu se stalo vyšetřování kriminální trestné činnosti protektorátních Němců, ale zasahovalo také proti českému obyvatelstvu. Podílelo se například na potírání hospodářské kriminality nebo pracovních deliktů. Dohlíželo také na činnost protektorátní neuniformované policie.¹¹

Budování organizace bezpečnostní služby říšského vůdce SS (*Sicherheitsdienst RF-SS*) v Protektorátu probíhalo oproti bezpečnostní policii s jistým zpožděním. Její příslušníci se rovněž bezprostředně podíleli na okupaci českého vnitrozemí a v rámci operačních skupin vytvářeli zvláštní oddíly SD (*SD-Sonderkommandos*). V létě 1939 pak z pražského zvláštního oddílu, kterému

- 5 K úkolům WBv viz pamětní spis gen. Fridericiho, *Vojenský ústřední archiv* Praha (dále jen VÚA), f. Wehrmachtsbevollmächtigte beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (WBv), karton 1, Zusammenstellung über die Aufgaben und Arbeiten der Dienststelle des WBv während des zweijährigen Bestehens, dále jen WBv - Zusammenstellung (z. 4. 1941).
- 6 Originální označení funkce bylo zpočátku Befehlshaber der Sicherpolizei, resp. SD-Führer und Befehlshaber der Sicherheitspolizei im Protektorat Böhmen und Mähren, od 1. října 1939 pak Befehlshaber der Sicherpolizei und SD (BdSuSD, zkráceně BdS).
- 7 Reinhard Heydrich řídil zároveň Hlavní úřad bezpečnostní policie (HA Sipo) a Hlavní úřad bezpečnostní služby (HA SD).
- 8 Oberlandráty (OBL) - první instance okupační správy. Jejich úkolem byla kontrola protektorátních úřadů a výkon státní správy pro německé občany v Protektorátu. Termín označoval zároveň správní jednotku i jejího představeného. Více ŠISLER, Stanislav: Studie o organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939-1945. In: *Sborník archivních prací* (dále jen SAP), č. 1/1972, ročník XXII. MV ČR, Praha, s. 183-214.
- 9 Venkovní služebny se v Čechách nacházely v Benešově, Českých Budějovicích, Německém (Havlíčkově) Brodě, Jičíně, Klatovech, Kolíně, Mladé Boleslavi, Hradci Králové, Pardubicích, Plzni a Táboře, na Moravě působily venkovní služebny v Jihlavě, Kroměříži, Olomouci, Hranicích, Prostějově a Zlíně a komisariáty pohraniční policie v Moravské Ostravě, Vsetíně, Uherském Hradišti s podřízenou stanicí v Hodoníně a pobočkou ve Frýdku.
- 10 K formování, struktuře a činnosti německé bezpečnostní policie v Protektorátu viz SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa*. Naše vojsko, Praha 1986.
- 11 SLÁDEK, Oldřich: *Ve znamení smrtihlava. Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944-1945*. Naše vojsko, Praha 1991, s. 23.

Sít služben Gestapa v Protektorátu Čechy a Morava

Foto: archiv Radky Šustrové

velel SS-Obersturmbannführer Ehrlinger, vznikla ústředna SD pro Čechy a Moravu (*SD-Zentralstelle für Böhmen und Mähren*).¹² Do jejího čela se později dostal SS-Obersturmbannführer Horst Böhme, osobní známý Reinharda Heydricha. Po počátečních improvizacích se podařilo do konce roku 1939 vytvořit síť SD, složenou

ze služben, venkovských služben a blokových poboček, která zpravidla pokrývala celé území Protektorátu.¹³ Řídící členové SD přišli takřka bez výjimky z Německa, ale informátory byli především čeští Němci, ale i Češi, ať už pracovali bezplatně, za občasnou úplatu nebo pravidelný plat. S jejich pomocí SD

sledovala všeobecnou situaci v Protektorátu a v denních zprávách podávala hlášení o náladách a smýšleních obyvatelstva v Protektorátu.¹⁴ Vypracovávala také na žádost svých nadřízených expertizy na konkrétní témata nebo posudky na vybrané osoby. Navíc působila agenturně proti českému odboji a zjištěné in-

12 Na počátku listopadu 1939 byla centrála přejmenována na řídicí úsek SD v Praze (*SD-Leitabschnitt Prag*).

13 V letech 1939–1942 působilo v Protektorátu patnáct služben SD (Praha, České Budějovice, Plzeň, Hradec Králové, Jihlava, Brno, Moravská Ostrava, Jičín, Kladno, Klatovy, Kolín, Olomouc, Pardubice, Tábor a Zlín) a další dvě jen do roku 1940 (Německý Brod, Mělník). Venkovské služební existovaly pouze dvě (Praha, Třeboň).

14 První denní hlášení (*SD-Tagesbericht*) vyšlo 3. června 1939. Navazovalo tím na zprávy vydávané operačními skupinami.

formace postupovala Gestapu k exekutivním zásahům.¹⁵

Mezi bezpečnostní složky lze počítat rovněž vojenskou zpravodajskou službu (*Abwehr*). Na rozdíl od výše jmenovaných institucí nepodléhala říšskému vůdci SS, resp. jeho zástupci v Protektorátu, vyššímu veliteli SS a policie, ale vedoucímu zahraničního kontrašpionážního oddělení na vrchním velitelství Wehrmachtu (OKW), admirálu Wilhelmu Canarisovi. V Protektorátu byla přiřčena ke služebně zmocněnce Wehrmachtu u říšského protektora a organizována do služebny kontrarozvědky v Praze (*Abwehrstelle/AST Prag*) s pobočkou (*Abwehrnebenstelle*) v Brně a speciální skupinou v Moravské Ostravě. Úkol kontrarozvědky spočíval jak v aktivních operacích, tedy rozkrývání českého odboje, tak v ochraně vojenských útvarů a zařízení před infiltrací nebo sabotážemi.¹⁶ V ochraně zbrojních podniků působila ve prospěch zbrojní inspekce Prag (*Rüstungsinspektion Prag*), která zodpovídala za nerušený chod válečné výroby.¹⁷

Důležitou a často opomíjenou roli hrála v okupovaných zemích německá uniformovaná, tzv. pořádková policie (*Ordnungspolizei/Orpo*). Jejími hlavními složkami byly ochranná policie (*Schutzpolizei/Schupo*) využívaná pro strážní službu a pohotovostní zásahy, obecní policie (*Schutzpolizei der Gemeinde*) určená k pochůzkové službě ve větších městech a četnictvo (*Gendarmerie*) sloužící na venkově. Vedle toho k Orpo náležely další organizace,

jako nouzová technická služba, protipožární policie atd. Ochranná policie se v podobě dvou policejních operačních skupin (*Polizei-Einsatzgruppe 1, 2*) zúčastnila už obsazení českých zemí.¹⁸ Prvním velitelem pořádkové policie v Protektorátu (*Befehlshaber der Ordnungspolizei/BdO*) byl jmenován plukovník ochranné policie Rudolf Querner, velitel *Polizei-Einsatzgruppe 1*. Už 20. května 1939 ho však nahradil generálporučík ochranné policie Jürgen von Kamptz, který dostal za úkol zformovat stálou policejní strukturu v Protektorátu. Původní operační skupiny byly v červnu 1939 přetransformovány na pluky, které zůstaly rozmístěné podle stejného teritoriálního principu. V Čechách působil policejní pluk 1 s velitelstvím v Praze, kterému podléhalo šest praporů. Policejní pluk 2 byl dislokován na Moravě se štábem v Brně a disponoval čtyřmi prapory. Četnictvo pak působilo decentralizovaně v rámci tzv. samostatné uniformované služby a plnilo příkazy představitelů místní německé správy. Na přelomu července a srpna 1939 také došlo k vystřídní všech nasazených útvarů jednotkami z Německa. Úlohou pořádkové policie bylo udržování veřejného pořádku, ostraha objektů, dopravní záležitosti, protipožární činnost atd. Byla i důležitým prvkem při potlačování nepokojů nebo při rozsáhlých represivních akcích.¹⁹

Německé velení nepohrdlo ani českou, resp. protektorátní policií. Ta sice byla hned po okupaci českých zemí částečně odzbrojena

a neutralizována, přesto stačila v prvních týdnech okupace utrhnout lví podíl na zatýkání německých a českých komunistů a sociálních demokratů, ale i aktérů protiněmeckých projevů. Po kladných zkušenostech se záhy začaly především ze strany německé civilní správy ozývat hlasy požadující její znovuvyzbrojení a intenzivnější využití. Česká, nyní už protektorátní policie tak byla reaktivována a nasazena na poměrně široký okruh činností, pouliční hlídkovou službou a ostrahou objektů počínaje a asistencemi ve prospěch Gestapa konče. Stejně jako v časech samostatného Československa se dělila na policii uniformovanou (četnictvo, vládní a obecní uniformovaná policie) a neuniformovanou (vládní a obecní kriminální policie). Až do roku 1942 sice podléhala protektorátnímu ministrovi vnitra, ale její bezprostřední kontrolu prováděl německý velitel pořádkové policie. Organizačně se dále členila na jednotlivá policejní velitelství, úřady a expozitury.²⁰

Dalšími ozbrojenými protektorátními formacemi byly finanční stráž, zrušená na podzim 1940, a zejména vládní vojsko. Vrchním velitelem tohoto útvaru byl formálně státní prezident. Organizačně se členilo na generální inspektorát, jemu podřízené tři inspektoráty a dvanáct smíšených praporů. Mezi složky potlačovacího aparátu je zařazeno pouze s ohledem na strážní úkoly, které mu zadával zmocněnec Wehr-

15 Ke vzniku, organizaci a výstavbě SD v Protektorátu viz BIMAN, Stanislav: Nacistická bezpečnostní služba v Protektorátě Čechy a Morava. In: *SAP*, 2/1972, ročník XXII, s. 297–356.

16 K organizaci a činnosti vojenské kontrarozvědky v Protektorátu viz TVARŮŽEK, Břetislav: *Abwehr* v protektorátě Čechy a Morava (1939–1944) I. a II. *Historie a vojenství* (dále jen HaV), 3/1993 a 4/1993. VHU, Praha, s. 110–141 a 95–119.

17 TVARŮŽEK, Břetislav: *Abwehr... I*, s. 98–100.

18 VAJSKEBR, Jan: Organizace německé pořádkové policie při okupaci českých zemí. *HaV*, 2/2008, s. 63–73.

19 VAJSKEBR, Jan: *Organizační vývoj německé pořádkové policie na území Protektorátu Čechy a Morava od ukončení vojenské správy po reorganizaci na podzim 1939*. Rukopis.

20 Více MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva III. Protektorát Čechy a Morava a Slovenský štát (1939–1945)*. Police history, Praha 2001, s. 55–91.

Součástí bezpečnostních opatření po vypuknutí války byla i zvýšená ostraha objektů. Na snímku příslušníci pořádkové policie Orpo.

Foto: NA

machtu. Do přímých represivních akcí zapojováno nebylo, nicméně šetřilo síly německých okupačních složek.²¹

Uniformované policejní složky doplňovaly ve strážních úkolech ještě jednotky SS, které zároveň tvořily silnou operační zálohu. Už během okupace českých zemí působily v rámci Wehrmachtu útvary *SS-Verfügungstruppe* (SS-VT), kdež-

to skupina *SS-Totenkopfverbände* (SS-TV) vstoupila do Čech samostatně pod osobním velením inspektora koncentračních táborů a velitele SS-TV *SS-Gruppenführera* Theodora Eickeho.²² Nejvýrazněji se její přítomnost projevila při ostraze Adolfa Hitlera během jeho brněnského pobytu. Po ukončení vojenské správy a stažení většiny nasazených jednotek zůstala v Praze *SS-Stan-*

darie Germania ve funkci strážního pluku (*Wachregiment Prag*), jehož úlohou byla zejména ostraha okupačních úřadů na Hradčanech a některých dalších institucí a lokalit. Na přelomu června a července 1939 ji pak vystřídala *SS-Standarte Der Führer*. Podobné úkoly v Brně zabezpečoval jeden prapor (*Sturmabteilung*) od 1. *SS-Totenkopfstandarte „Oberbayern“*, který střežil především

21 Více KALOUSEK, Miroslav: *Vládní vojsko 1939–1945. Vlastenci či zrádci?* Libri, Praha 2002.

22 Vojensky organizované jednotky SS se v době vypuknutí války dělily na dvě části: *SS-Verfügungstruppen* – útvary cvičené pro bojové nasazení, *SS-Totenkopfverbände* – ostrahu koncentračních táborů. Později byly sloučeny do *Waffen-SS*.

Německý okupační aparát využíval i služeb protektorátní policie

Foto: NA

ší letecké jednotky náležely pod velitelství VIII. letecké župy (*Luftgau VIII*). Nejsilnější z nich byla bombardovací eskadra *Kampfgeschwader 77* (KG 77), která vznikla 1. května 1939 na letištích ve Kbelích, v Brně a v Hradci Králové. Doplňovala ji jedna skupina těžkých stíhačů (I./ZG 76), zformovaná ke stejnému datu. Pod velení *Luftwaffe* náleželo i protiletadlové dělostřelectvo (*Flak*), které chránilo důležité vojenské cíle a průmyslové oblasti. Hlavním úkolem armádních jednotek v Protektorátu byla příprava na následující tažení. Do represivních akcí prakticky nasazovány nebyly, ale tvořily mohutnou zálohu pro případ vypuknutí povstání.²⁴ Až do srpna 1939 prováděla armáda také zajištění hranice se Slovenskem prostřednictvím vojenské služebny (*Heeresdienststelle*) 30 s velitelstvím v Uherském Hradišti. Teprve koncem srpna přešla tato odpovědnost na vrchního finančního prezidenta (*Oberfinanzpräsident/OFP*) župy *Niederdonau* a zčásti na *OFP Troppau* v Opavě v rámci tzv. zesílené pohraniční služby *VGAD* (*Verstärkter Grenzaufsichtsdienst*).²⁵

V případě potřeby mohlo německé vedení v Protektorátu využít i celou řadou polovojenských organizací. Ty tvořily nedílnou součást nacionálně-socialistické strany už před rokem 1933 a v Protektorátu vytvářely stejné struktury jako na území Německa. Patrně nejvýznamnější z nich byla organizace *Allgemeine-SS* (A-SS), kterou zde zastupoval XXXIX. úsek (*Abschnitt*). Skládal se z pražské 108. *SS-Standarte* a 107. *SS-Standarte* se štábem v Jihlavě. Vedle *Allgemeine-SS* v Protektorátu působily také *Sturmabteilungen* (SA), Nacionálně socialistický motoristický sbor (*Nationalso-*

objekty brněnského Gestapa. Početní stav obou jednotek přesahoval čtyři tisíce mužů.²³

Zdaleka nejpočetnější okupační složku na území Protektorátu však představovala německá armáda (*Wehrmacht*). Využívala objektů bývalé československé armády, včetně tří rozsáhlých výcvikových prostorů, a její posádky se nacházely prakticky v každém větším českém městě. V létě 1939 disponovala v Protektorátu řa-

dou prvoliniových jednotek. Některé setrvaly v místních posádkách od skončení vojenské správy, jiné přišly až v průběhu následujících měsíců. V případě pozemního vojska (*Heer*) šlo zejména o součásti 10. tankové divize, která se zde formovala, a dále některé útvary 5. tankové, 29. a 44. pěší a 1. a 2. horské divize. Vedle pozemních sil se v Protektorátu usadila také další složka německé armády – vojenské letectvo (*Luftwaffe*). Zdej-

23 VAJSKEBR, Jan: Nasazení SS-Totenkopfverbände při okupaci českých zemí. *Terezínské listy*, 35/2007, Památník Terezín, s. 45–56.

24 K působení *Wehrmachtu* v českých zemích blíže TVARŮŽEK, Břetislav: *Wehrmacht v protektorátě Čechy a Morava do roku 1941* (od dubna 1939 do podzimu 1941). *HaV*, 5/1992, s. 67–100; týž: *Wehrmacht proti českému lidu za upevnění německví v protektorátě*. *HaV*, 2/1994, s. 87–131.

25 TVARŮŽEK, Břetislav: *Wehrmacht v protektorátě*, s. 90–91.

zialistisches Kraftfahrkorps/NSKK) a Hitlerjugend (HJ). Ačkoliv se vojenská hodnota polovojenských organizací i jejich členů může jevit jako sporná, mohlo dojít k jejich využití při strážní službě nebo na pouliční uzavírky, kde nevalil slabý výcvik a další nedostatky.

ZMĚNY V NĚMECKÉM POTLAČOVACÍM APARÁTU V PROTEKTORÁTU V SOUVISLOSTI S VYPUKNUTÍM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Jakkoliv lze německý okupační aparát v Protektorátu hodnotit už v létě 1939 jako konsolidovaný, přípravy na vypuknutí válečného konfliktu a hrozba potencionálních nepokojů donutila nacistické vedení učinit několik kroků, kterými celý systém notně pozměnilo. Opatření se týkala prakticky všech zmíněných složek, i když nejvíce zasáhla její uniformované formace, tedy armádu, SS a uniformovanou policii.

Území Moravy se stalo tzv. nástupovým prostorem (*Aufmarschgebiet*), který podléhal veliteli 14. armády, generálplukovníkovi Wilhelmu Listovi.²⁶ Úřad říšského protektora tak načas prakticky ztratil rozhodovací pravomoci nad touto oblastí. V případě nutnosti se uvažovalo nejen o vyhlášení civilního, ale i vojenského výjimečného stavu, při kterém by veškerá výkonná moc na celém území Protektorátu přešla do rukou armády, resp. jí přidělenému šéfovi civilní správy. Vrchní velitelství pozemního vojska dokonce vytvářelo základy případné-

ho štábu tzv. vrchního velitele Čechy (*Oberbefehlshaber Böhmen*).²⁷ Události však nabraly jiný směr, neboť k žádným větším nepokojům nedošlo a vzhledem k rychlému postupu německých armád v Polsku se Morava brzy dostala do hlubokého týlu. Správy nad celým územím Protektorátu se tak opět mohl ujmout říšský protektor. Rovněž velitelská pravomoc nad vojenskými jednotkami v Protektorátu přešla už 9. září 1939 na zmocněnce Wehrmachtu.²⁸

S vypuknutím války souvisely i rozsáhlé přesuny jednotek. Největší změny nastaly v sestavě německé armády. Prakticky všechny vojenské útvary, které byly v Protektorátu dislokovány, se účastnily tažení do Polska v rámci skupiny armád „Jih“. Hlavní síly 14. armády se koncentrovaly na území sudetské župy (vládní obvod Opava), Protektorátu (severní Morava) a západního Slovenska. Pro zásobování těchto jednotek byly sklady v nástupním prostoru urychleně zaváženy potřebným materiálem. Ze stejného důvodu se už od jara 1939 v okupovaných českých zemích rozšiřovala a opravovala silniční a železniční síť.²⁹

S tím, jak pokračovalo soustřeďování sil před zahájením válečných operací směrem k budoucí frontové linii, snižoval se i počet příslušníků Wehrmachtu v Protektorátu. Jestliže na konci července 1939 se zde nacházelo přibližně 34 tisíc mužů, v druhé polovině srpna klesl tento počet nejprve na 30 tisíc a na konci měsíce na pouhých 20 tisíc. Nahradily je však

obratem jiné síly. Předně sem bylo přesunuto pět pluků tzv. zemské ochrany (*Landschutz*), které podléhaly veliteli zemské ochrany I v Praze (generálporučík Speich) a veliteli zemské ochrany II v Brně (generálporučík von Tarbuck).³⁰ Z těchto formací byly k 15. říjnu 1939 postaveny dvě divize – 539. a 540. *Landeschützen-Division*, které v Protektorátu setrvaly prakticky až do konce války. Jednotky zemské ochrany nepředstavovaly žádnou impozantní vojenskou sílu. Skládaly se z přestárých a špatně vycvičených mužů, trpěly nízkými početními stavy a neúplnou výzbrojí. Nicméně úloha těchto týlových útvarů spočívala především v ostraze armádních objektů, k čemuž plně dostačovaly. Vedle jednotek zemské ochrany se v Protektorátu formovaly ještě 255. a 256. pěší divize, které však byly odsud odveleny už před koncem roku 1939. Stav pozemních sil německé armády tím vzrostl během několika dnů po vypuknutí války na čtyřicet tisíc.³¹

Ještě větší expanzi zaznamenala v Protektorátu *Luftwaffe*. Jestliže od poloviny dubna 1939 se pohyboval počet jejích příslušníků v Protektorátu mezi šesti až osmi tisíci, v průběhu dvou měsíců se radikálně zvýšil na 25 tisíc. Naopak ze tří oddílů protiletadlového dělostřelectva zůstal v Protektorátu jediný a zbylé dva byly ještě před vypuknutím války přesunuty blíže k budoucí frontě. V polovině září se tak na území Protektorátu nacházelo na 65 tisíc příslušníků německé armády.³²

26 14. armáda se při vypuknutí války stala společně s 8. a 10. armádou součástí skupiny armád „Jih (Süd)“ genplk. Gerda v. Rundstedta. K 1. září 1939 ji tvořil VIII., XVII. a XVIII. armádní sbor a záloha.

27 TVARŮŽEK, Břetislav: *Wehrmacht v protektorátě*, s. 84.

28 Tamtéž, s. 94.

29 Tamtéž, s. 85–89.

30 Veliteli zemské ochrany I Prag (*Landeschützenkommandeur I Prag*) podléhal pluk 1, 2 a 3 s jedenácti prapory a Veliteli zemské ochrany II Brünn (*Landeschützenkommandeur II Brünn*) pak pluky 4 a 5 s devíti prapory. TVARŮŽEK, Břetislav: *Wehrmacht v protektorátě*, s. 95–96.

31 VÚA, f. WBv, k. 1, WBv – Zusammenstellung. Přehled útvarů wehrmachtu a SS.

32 Tamtéž.

Standorte der Wehrmacht: — Heer
— Luftwaffe
— Polizei

Standorte der Liegierungstruppen

Dobová mapa znázorňující rozmístění jednotek německé armády a policie v Protektorátu v létě 1939

Foto: NA

V čele německého potlačovacího aparátu v Protektorátu stál Karl Hermann Frank. Na snímku je těsně před svou popravou 23. května 1946.

Foto: repro Český národ soudí K. H. Franka

Na rozdíl od armády se bezpečnostní složky Velkoněmecké říše připravovaly především na zabezpečení týlu operujících vojsk a pacifikaci dobytých oblastí stejně jako na udržení klidu v zázemí. Mnohá opatření byla přijata i v Protektorátu Čechy a Morava. Vypuknutí války zdůraznilo význam policie na okupovaných územích. Po necelém půlroce činnosti bez stanovení základních kompetencí bylo 1. 9. 1939 působení německé bezpečnostní

policie na území Protektorátu upraveno zvláštním nařízením. Tento předpis určil její úkoly a kompetence.³³ Bezpečnostní policii, resp. jejím nadřazeným institucím, byly dány zcela mimořádné pravomoci: *Říšský protektor v Čechách a na Moravě a říšský vedoucí SS a velitel německé policie po dohodě s protektorem mohou k zajištění bezpečnosti a pořádku v Protektorátu Čechy a Morava činit potřebná opatření také mimo rámec stanovených prostředků. Mohou překračovat*

*určené pravomoci.*³⁴ Protektorát Čechy a Morava se navíc stal prvním územím, které bylo osídleno z nacistického hlediska „cizím“ obyvatelstvem. Proto byly svěřeny bezpečnostní policii především tyto úkoly: *Orgány německé bezpečnostní policie v Protektorátu Čechy a Morava mají úkol vyhledávat a potlačovat veškeré protistátní a protinárodní (orig. volksfeindliche – pozn. aut.) snahy na území Protektorátu Čechy a Morava a o výsledcích informovat říšského*

33 Jednalo se o Verordnung über den Aufbau der Verwaltung und die Deutsche Sicherheitspolizei im Protektorat B. u. M. K významu předpisu viz BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem*. Prostor, Praha 1999, s. 46–48; KRAUSNICK, Helmut – WILHELM, Hans-Heinrich: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938–1942*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1981, s. 26.

34 Verordnung über den Aufbau der Verwaltung und die Deutsche Sicherheitspolizei im Protektorat B. u. M., §13, citováno podle SCHWEGEL, Andreas: *Der Polizeibegriff im NS-Staat*. Mohr Siebeck, Tübingen 2005, s. 300.

*protektora a jemu podřízené úřady...*³⁵ V praxi však došlo k tomu, že říšský protektor byl vyřazen z rozhodovacích pravomocí v otázce bezpečnostní policie a veškerou výkonnou moc vykonával HSSuPF K. H. Frank. Jeho podřízení protektorovi v rovině funkce státního tajemníka zde nebylo zohledněno, neboť právě jako vysoký funkcionář bezpečnostního aparátu byl řízen přímo H. Himmlerem. Zároveň došlo s účinností od 1. září 1939 k přejmenování obou úřadoven Gestapa na úřadovny řídicí (*Geheime Staatspolizeileitstelle*). Povýšení posílilo jejich pozice v potlačovacím aparátu a současně vedlo k definitivnímu zformování struktury tajné státní policie na území Protektorátu.³⁶ Svoji účinnost mělo Gestapo velmi záhy prokázat při zásazích proti české domácí rezistenci.

Mnohem více se začátek války dotkl pořádkové policie a SS. Polsko se stalo prostorem, který přitahoval pozornost říšského vůdce SS Heinricha Himmlera. Za frontou působilo vedle šesti operačních skupin Sipo a SD také pět skupin pořádkové policie v síle pluku a jednotky *SS-Totenkopfverbände*. Naopak Protektorát se dostával na druhou kolej a zde dislokované útvary se staly zdrojem pro válečné tažení. Velení Orpo v Protektorátu bylo nuceno oželet téměř pět praporů, které se přímo podílely na obsazování Polska. Vedle nich ještě muselo podřídit další jednotky zmocněnci Wehrmachtu k ochraně spojovacích zařízení. Vzhledem k tomu, že policejní síly na Moravě podléhaly na počátku září 1939 veliteli 14. armády, resp. šéfovi civilní správy, zůstalo veliteli Orpo v Pro-

tektorátu jen úplně torzo sil. I po opětovném podřízení policejních útvarů na Moravě měl k dispozici jen přibližně dvě třetiny původních stavů. Od 20. září 1939 proto musel přikročit k improvizaci a přechodně rozmístit zbylé útvary po svěřeném území. Provizorní stav ukončila až reorganizace uniformované policie v polovině října 1939.³⁷

Radikální proměnou prošla v souvislosti s vypuknutím války další ozbrojená složka – SS. Pro polské tažení byly vyčleněny pluky *SS-Verfügungstruppen*, které operovaly v rámci Wehrmachtu, a skupina *SS-Totenkopfverbände* podílející se na pacifikaci dobytého území. Úlohu pohotovostních a okupačních jednotek na území Německa i na nově okupovaných teritoriích převzaly tzv. policejní posily (*Polizeiverstärkung*). Koncepti policejních posil opakovaně prosazoval Heinrich Himmler v průběhu třicátých let, ale k jejímu plnému uskutečnění došlo až s vypuknutím války. Spočívala v povolání členstva *Allgemeine-SS* k službě u *SS-Totenkopfverbände*. Z nich vytvořené jednotky sloužily k udržení vnitřního pořádku, ostraze průmyslových podniků a také k vojenským a bezpečnostním úkolům. V průběhu let 1939–1940 došlo ke vzniku šestnácti pěších a dvou jezdeckých pluků *verstärkte SS-Totenkopfstandarten*.³⁸

V Protektorátu dostalo nasazení „policejních posil“ dvojí podobu. Nejprve byli zmobilizováni členové místního XXXIX. úseku SS a krátce poté došlo také k povolání příslušníků SS z Německa. Místním SS byla svěřena ochrana průmyslových závodů, zejména

na zbrojovkách. Posily z Německa pak byly soustředěny do tzv. zesílených pluků – 6. *SS-Totenkopfstandarte* v Praze a 7. *SS-Totenkopfstandarte* v Brně. Ty nahradily v obou metropolích jednotky SS-VT a SS-TV a zajišťovaly ostrahu okupačních úřadů a objektů Gestapa. Skutečnost, že dva ze tří pluků první vlny policejních posil vznikly právě v Protektorátu, není dílem náhody, neboť české země byly považovány za důležitou, ale potenciálně rizikovou oblast tehdejší Velkoněmecké říše. Nové útvary SS se sice nemohly svým předchůdcům kvalitativně rovnat, přesto však představovaly po dobu jednoho roku důležitou součást okupačního aparátu.³⁹

Obecně lze konstatovat, že vypuknutí války přineslo řadu rozsáhlých opatření, která pozměnila strukturu a složení potlačovacího aparátu v Protektorátu. Jestliže u neuniformované policie a zpravodajských složek se spíše jednalo o kosmetické úpravy, uniformované síly prodělaly zásadní změny. Na přelomu srpna a září 1939 přistoupilo německé velení k odvelení podstatné části aktivních jednotek armády, SS a policie z Čech a Moravy. Armáda místo nich povolala záložníky soustředěné v tzv. zemské ochraně. Vedení SS zase sáhlo k nasazení paramilitárních organizací jako celku i k mobilizaci jejich členstva, které bylo zařazováno k SS a k pořádkové policii. Uvedené síly nepředstavovaly aspoň zpočátku plnohodnotnou náhradu za odvelené útvary. Tvořily je starší muži, scházely jim kvalitní výcvik a vyzbrojeny byly pouze improvizovaně. Přesto lze mluvit pouze o dočasném oslabení německých sil na protektorátním území. Vrchní velitelství Wehrmach-

35 Verordnung über den Aufbau der Verwaltung und die Deutsche Sicherheitspolizei im Protektorat B. u. M., §11, tamtéž.

36 Z organizačního hlediska byl jedinou změnou přesun venkovní služebny Gestapa z Benešova do Kladna k 1. říjnu 1939.

37 VAJSKEBR, Jan: *Organizační vývoj německé pořádkové policie na území Protektorátu Čechy a Morava od ukončení vojenské správy po reorganizaci na podzim 1939*. Rukopis.

38 Více k problematice KAŇÁK, Petr – VAJSKEBR, Jan: *Od Polizeiverstärkung k verstärkte SS-Totenkopfstandarten. Geneze a nasazení specifického druhu represivních a okupačních jednotek SS v letech 1933–1941*. Rukopis pro *Securitas Imperii*, ÚSTR, Praha.

39 Tamtéž.

Strážce SS na Pražském hradě

Foto: repro Stillgestanden

BEZPEČNOSTNÍ OPATŘENÍ NĚMECKÉHO OKUPAČNÍHO APARÁTU V PROTEKTORÁTU

Přípravy na válečný konflikt a jeho vypuknutí se v Protektorátu projevily množstvím opatření, která lze rozdělit na aktivní a pasivní. Aktivní se projevila preventivními zásahy proti české společnosti a rozbíjením ilegálních struktur, pasivní zejména zesílenou ostrahou objektů a komunikací.

Nejrazantnějším projevem aktivních opatření se stalo masové zatýkání v řadách odbojového hnutí a jeho skutečných či potencionálních vůdčích osobností. K první velké razii německé policie došlo hned v prvních dnech okupace, kdy za vydatné podpory české policie skončily ve vazbě stovky německých antifašistů i místních komunistů a sociálních demokratů. Zatýkání pokračovalo i v dalších týdnech a měsících a postihovalo především protiněmecké projevy a jednotlivé odbojáře, stejně jako případy hospodářské či kriminální trestné činnosti.⁴⁰

Pouhý týden před zahájením polského tažení však došlo k zásahu do významné odbojové skupiny vytvořené okolo vedoucího tiskového odboru předsednictva vlády Zdeňka Schmoranze.⁴¹ Schmoranzovu zpravodajskou skupinu tvořili pracovníci České tiskové kanceláře (ČTK), především Arnošt Bareš a Osvald Svoboda. Její hlavní oporou se však stali bývalí důstojníci československé armády Šimon Drgáč, Jaroslav Ťokan, František Janda, Jan Reidl a další.⁴² František Schmoranz též disponoval spojením

tu navíc mohlo v případě potřeby kdykoliv sáhnout do svých rezerv a povolát posily ze sousedních branných okruhů nebo využít pro strážní či pořádkovou službu polovojenské

organizace z okolních žup. Německý potlačovací aparát v Protektorátu tak nadále představoval pro český domácí odboj mimořádně nebezpečného protivníka.

40 VAJSKEBR, Jan: *První zatýkací akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*. Příspěvek na konferenci VHÚ Praha „Okupace, kolaborace, retribuice“ v březnu 2009.

41 Zdeněk Schmoranz se narodil 27. července 1896 v Chrudimi. Nejprve působil jako archivář a lektor v Národním divadle, které tehdy řídil jeho strýc Gustav Schmoranz. Svůj literární talent potvrdil přijetím místa redaktora nejprve v nakladatelství Františka Topiče a později u agrárního Venkova. V listopadu 1930 se stal pracovníkem Československé tiskové kanceláře. Jako zahraniční redaktor byl vyslán do Jugoslávie, Rumunska, Albánie i Francie. V průběhu třicátých let přešel do tiskového odboru předsednictva vlády, kde se vypracoval na ministerského radu a šéfa tiskového odboru. Viz i *Rod Schmoranzů ze Slatiňan, mozaika z dějin rodu*. Město Slatiňany, Chrudim: Státní okresní archiv v Chrudimi 2002.

42 K odbojové činnosti skupiny Z. Schmoranze nejlépe BAREŠ, Arnošt - PASÁK, Tomáš: *Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939*. *HaV*, 6-7/1968, s. 1003-1033.

na předsedu vlády gen. Aloise Eliáše. Jejich odbojová činnost spočívala ve zpravodajské práci politického a vojenského rázu, především v odesílání důležitých informací do Londýna. Kontaktní osobou v zahraničí se stal ovšem Milan Hodža.⁴³

Spojení s předsedou vlády Eliášem⁴⁴ a dalšími Gestapo odhalovalo postupně. Podle obžalovacího spisu Schmoranze a jeho skupiny měl na jejím odhalení největší podíl nejmenovaný agent kategorie V (*V-Man*),⁴⁵ s jehož pomocí Gestapo rozkrylo zpravodajskou skupinu již na konci června 1939.⁴⁶ Objevují se i dohady, že se jednalo o agenta A-54,⁴⁷ nebo o zradu tiskového důvěrníka škpt. V. Menera, který později svědčil v hlavním procesu s tiskovými referenty.⁴⁸ Ve vojenských kruzích navíc panovaly vážné pochyby o Schmoranzových schopnostech.⁴⁹ Konspiraci skupiny ztěžovalo i zaangažování bývalých československých důstojníků na místa tiskových důvěrníků a též podcenění schopností Gestapa.⁵⁰ K rychlému rozkrytí sítě přispělo nalezení seznamu informátorů, které mělo za následek zatčení asi 75 osob.⁵¹

Událostí, která pak bezprostředně zapříčinila odhalení, bylo uspořádání

rekvalifikačního kurzu, jehož se tiskoví referenti (resp. důvěrníci), přidělení k jednotlivým českým okresním úřadům, zúčastnili v Praze v týdnu od 7. do 15. července 1939. V průběhu kurzu důvěrníci prošli nejen zaškolením ke zpravodajské činnosti, ale obdrželi také krycí jména. V polovině srpna 1939 pak byla na ilegální činnost vedoucích osob v ČTK upozorněna pražská služebna Abwehru a centrála SD. K rozhodujícímu zásahu proti Schmoranzové skupině se Gestapo odhodlalo až 25. srpna 1939 především *s ohledem na tehdejší politickou situaci*, tedy pravděpodobně plánovaný začátek válečného konfliktu. Zatčena byla řada klíčových osob v ČTK – Zdeněk Schmoranz, dále již jmenovaný Oswald Svoboda, major Josef Vajs, ale i další tiskoví referenti z Čech a Moravy. Dne 12. září 1939 byl vzat do vazby i Schmoranzův nástupce Arnošt Bareš.⁵² Jejich zadržení provedla pražská řídicí úřadovna Gestapa ve spolupráci s řídicí úřadovnou Gestapa v Brně.⁵³ Schmoranz, Svoboda a Vajs byli za přípravu velezrady a výzvědnou činnost odsouzeni k trestu smrti v hlavním přelíčení konaném v noci z 12. na 13. listopadu 1941 a 19. srpna 1942 v Berlíně-Plötzensee popraveni. Arnošt

Bareš vyvázl se sedmiletým trestem pobytu v káznici.⁵⁴ Zatčení členů Schmoranzovy skupiny představovalo jeden z prvních velkých zásahů do odbojových struktur. Později na tuto akci navázal z pohledu Gestapa další velký úspěch při rozkrytí první garnitury Obrany národa.

K mnohem rozsáhlejšímu zákroku než v případě Schmoranzovy skupiny došlo 1. září 1939 a v následujících dnech, kdy německé policejní složky provedly v souvislosti s vypuknutím války široce založenou preventivní zatýkáckou akci nazvanou Albrecht I. Jednalo se o cílené a plánované bezpečnostní opatření, které mělo ochromit opoziční síly a předejít jakékoli počínající či zamýšlené odbojové činnosti. Akci Albrecht I. uskutečnily jednotky bezpečnostní policie, česká policie a četnictvo do zásahů nebyly zapojeny.

Systematická rekapitulace průběhu zatýkání je značně problematická, protože k němu došlo bez vědomí českých protektorátních úřadů.⁵⁵ Předsednictvo ministerské rady jmenovitě uvedlo 964 zatčených, z nichž bylo 114 propuštěno na svobodu, jedna osoba zemřela ve vazbě a jedna osoba byla konfinována ve svém bytě. Vyhotovený seznam nepokládalo ani samo

43 Oboustranné spojení Milana Hodži a Štefana Osuského na Zdeňka Schmoranze dávalo zahraniční odbojové akci možnost aspirovat na vedení zahraničního odboje. Schmoranzovo zatčení pak tyto naděje silně utlumilo. Sám Zdeněk Schmoranz choval velké sympatie k agrární straně a *nedůvěřoval státnickým schopnostem Edvarda Beneše*. Více ZIMMERHAKLOVÁ, Hana: *Dvě osobnosti odboje – Schmoranz a Bareš*. Dostupné na www.coh.usd.cas.cz/pages_cz/sovinec.htm; k problematice obecně KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš*. Karolinum, Praha 1999.

44 KOKOŠKA, Stanislav – PIVCOVÁ, Zuzana: Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků. *HaV*, 45/1996, s. 138–158.

45 Agenti kategorie V (*V-Man*) byli nejlepší, osvědčení a pravidelně placení důvěrníci.

46 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. Německé soudy v říši (dále jen 141), sign. 141-63/1, Schlußbericht (20. 4. 1940).

47 Srov. KOKOŠKA, Jaroslav – KOKOŠKA, Stanislav: *Spor o agenta A-54. Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby*. Naše vojsko, Praha 1994.

48 BAREŠ, Arnošt – PASÁK, Tomáš: *Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939*. s. 1029

49 O Schmoranzovi jako *zpravodajském amatérovi* hovoří například ve svých memoárech pplk. František Hieke-Stoj. HIEKE-STOJ, František: *Mé vzpomínky z druhé světové války*, rukopis uložený v HÚ AV ČR; cit. dle KOKOŠKA, Stanislav – PIVCOVÁ, Zuzana: *Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků*, s. 139.

50 KUKLÍK, Jan – GEBHART, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české XVa*. Paseka, Praha–Litomyšl 2007, s. 274–276.

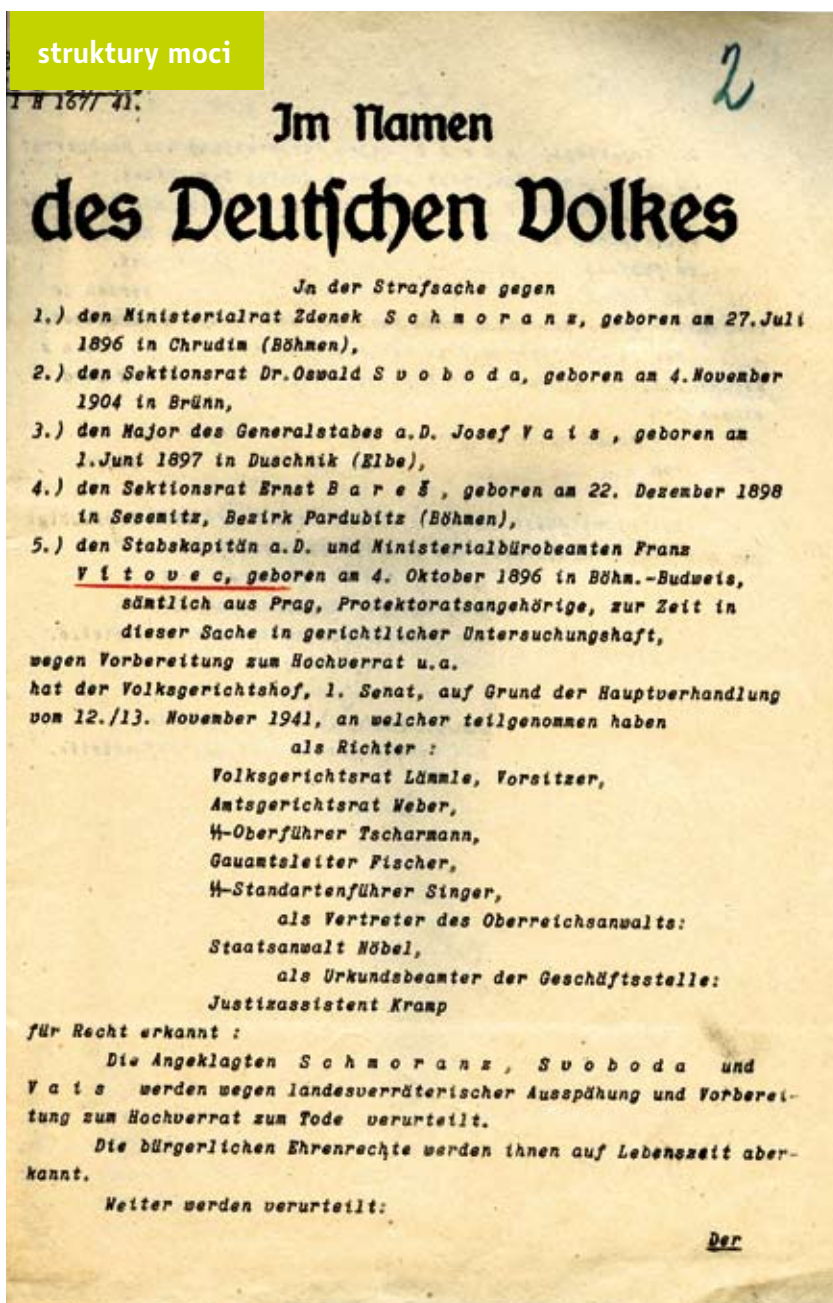
51 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa*, s. 88.

52 ABS, f. 141, sign. 141-63/2, Anklageschrift (15. 10. 1941).

53 Tamtéž, sign. 141-63/1, Schlußbericht (20. 4. 1940).

54 Tamtéž, sign. 141-63/2, Rozsudek nad skupinou Schmoranz-Svoboda-Vajs-Bareš-Vitovec.

55 HAJŠMAN, Jan: *V drápech bestie: Buchenwald*. V. Neubert a synové, Praha 1947.

První strana rozsudku nad odbojovou skupinou Zdeňka Schmoranze Foto: ABS

kolem 2000 osob byla získána až během poválečných výpovědí příslušníků Gestapa.⁵⁷ Nejasnosti vyvstávaly také díky tomu, že zatýkáni prováděly bezpečnostní složky i v dalších záříjových dnech, a protektorátní vláda tudíž neznala přesné datum ukončení těchto opatření. Konečné počty zatčených proto nejsou známy. Uvedená statistika porovnává dva dostupné prameny, z nichž je pro tento účel možné čerpat.

Porovnání záznamů o zatčených v rámci akce Albrecht I.

- počet zatčených**
 964 – předsednictvo ministerské rady
 1247 – ministerstvo vnitra

- propuštěno**
 114 (12 %) – předsednictvo ministerské rady
 164 (13 %) – ministerstvo vnitra

- zemřelo**
 1 – předsednictvo ministerské rady

- zůstalo ve vazbě**
 848 – předsednictvo ministerské rady (k 13. 9. 1939)
 1083 – ministerstvo vnitra (k 29. 9. 1939)

Sociální struktura zatčených byla velmi široká. Najdeme mezi nimi představitele české inteligence, církve, politiky, členy komunistické strany, legionáře aj. Jmenovitě můžeme uvést například Petra Zenkla, Emila Fillu, Josefa Plojgara, Ferdinanda Peroutku či Lva Sychravu.

Zatčené drželo Gestapo v místních věznicích nebo jiných izolovaných budovách, např. na Špilberku.⁵⁸ Přibližně po týdnu byli naloženi do transportů a posláze s doprovodem

ministerstvo za úplný, natož přesný, a odhadovalo, že skutečný počet zatčených je až dvojnásobný.⁵⁶ Tomu také odpovídají nekompletní jmenné sezna-

my rozříděné podle okresů. V některých případech se odhady blížily až k trojnásobku nebo čtyřnásobku zjištěných jmen. Informace o zatčení

56 NA, f. Předsednictvo ministerské rady, sign. 1118/5-9.

57 Moravský zemský archiv v Brně, f. MLS Brno (C 141) A. Mondorf, Ls 1906/46, č. j. 394000/46 – příloha A-akce; cit. dle SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa*, s. 89.

58 NA, f. Svaz protifašistických bojovníků – Ústřední výbor, inv. č. 276. Vzpomínka Josefa Kapouna.

příslušníků SS dopraveni do koncentračního tábora (KT) Dachau, kde setrvali zhruba tři týdny. Poté byli přepraveni do Buchenwaldu, kde je drželi jako rukojmí. Zadržení měli výlučný status, neboť byli považováni za zvláštní vězně (*Sonderhäftling*). I tak ovšem tito vězni přežívali v koncentračním táboře v nepříznivých životních podmínkách a byli vystaveni špatnému zacházení.

Někteří zatčení byli v průběhu války propuštěni, řada z nich ovšem zůstala v koncentračním táboře až do konce války, někteří zde dokonce zahynuli. V dostupném pramenu o počtech osob, kteří byli převezeni do KT Buchenwald, se hovoří o 693 osobách uvězněných v rámci akce Albrecht I. V průběhu války se ze zadržených dostalo na svobodu 350 osob, tedy přibližně polovina původního počtu. Z osob převezených do KT získalo 94 vězňů status běžného vězně (*Schutzhaft*) a 55 osob bylo dále vyšetřováno. Celkem je zaznamenáno 43 úmrtí,⁵⁹ což představuje 7 % z celkového počtu vězňů umístěných v Buchenwaldu.⁶⁰

Vzhledem k nedostatečným informacím a k nejasnostem, které zatýkáci akci provázely, se protektorátní vláda nepokusila o jednotnou oficiální intervenci u říšského protektora.⁶¹ Objevily se jen dílčí pokusy, např. žádost ministra Tomáše Ježka o propuštění šesti úředníků ministerstva vnitra ze 7. září 1940. Této konkrétní žádosti ovšem nebylo oficiálně vyhověno.⁶² Je ovšem třeba si povšimnout relativně vysokého počtu propuštěných (přibližně 50 %), což může představovat nepřímou reakci na tyto ojedinelé pokusy.

Vedle zmíněného preventivního zásahu nadále pokračovalo i rozkrývání sítí domácí rezistence, které vedlo k rozbití prvních garnitur nej-

významnějších odbojových skupin na přelomu let 1939 a 1940.

Vypuknutí války provázela i další preventivní opatření, která měla zabezpečit vybrané objekty a komunikace před destrukcemi a sabotážemi. O ostrahu nejdůležitějších budov se od prvních měsíců okupace dělila řada složek. Klíčové instituce okupační správy a represivního aparátu střežily útvary SS. Jednalo se především o Úřad říšského protektora v areálu Pražského hradu a Černínského paláce, dále služebny bezpečnostních složek v Praze, v Brně pak stráže SS zajišťovaly i věznice Gestapa. Ostrahu armádních zařízení obstarávaly jednotky Wehrmachtu a některé další objekty střežila také pořádková policie.

V průběhu srpna 1939 však vyvstala nutnost zajištění ochrany mnoha dalších objektů, zejména zbrojních podniků, spojovacích ústředen a komunikací. Mimořádná pozornost věnovaná zbrojovkám nebyla náhodná,

ale podnítily ji informace vojenské kontrarozvědky, podle kterých mělo se zahájením konfliktu dojit v Protektorátu k rozsáhlým sabotážím.⁶³ Jelikož stavy jednotek armády, SS a policie v Protektorátu se začátkem války citelně kolísaly, snažil se okupační aparát pokrýt nedostatek sil mobilizační polovojenskými organizacemi protektorátních Němců. Policejní posily z *Allgemeine-SS* byly v Protektorátu povolány už v druhé polovině srpna 1939 prostřednictvím předem připravených povolávacích rozkazů, za jejichž neuposlechnutí hrozil postih. Celkem 45 nejvýznamnějších průmyslových objektů na území Protektorátu měly chránit jednotlivé oddíly SS o síle 10 až 60 mužů. Jednalo se o zbrojovky, strategicky důležité provozy, plynárny, elektrárny, rafinerie, vysílače, muniční sklady, komunikace apod. Jelikož síla pražské 108. *SS-Standarte* na dané úkoly nestačila, byla posílena muži sousední 107. *SS-Standarte*, kte-

Podstatná část zatčených v rámci akce Albrecht I. skončila s označením „zvláštní vězni“ v koncentračním táboře Buchenwald. Kresba pochází od neznámého umělce-vězně.
Foto: repro Jan Hajšman: *V drápech bestie*

59 Z uváděného údaje zemřelo 28 osob ještě před osvobozením, 7 v ochranné vazbě, 3 záhy po propuštění a 5 nedlouho po osvobození.

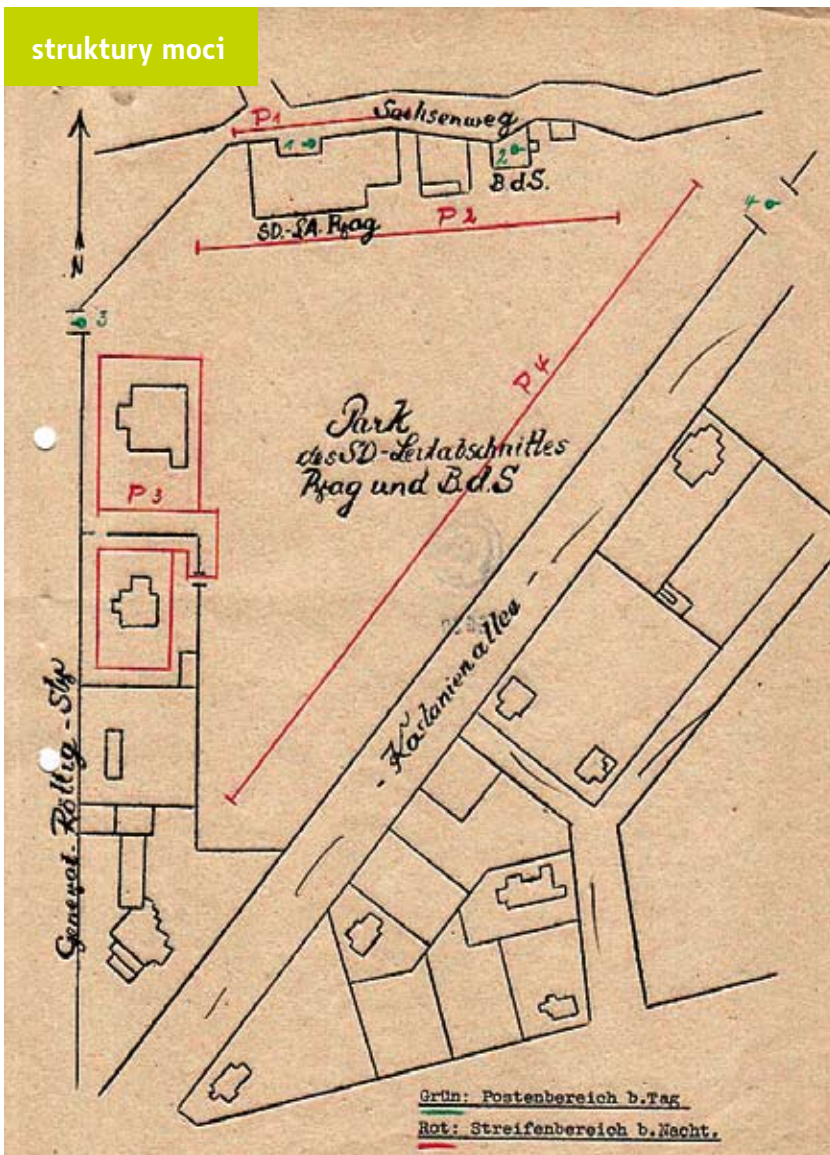
60 HAJŠMAN, Jan: *V drápech bestie*.

61 NA, f. Předsednictvo ministerské rady, sign. 1118/5-9.

62 NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-7/105, Dopis ministerstva vnitra adresovaný státnímu sekretáři K. H. Frankovi ze 7. září 1940.

63 NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-6/2, FS 21424, An RF-SS: Anforderung der Polizeiverstärkung (24. 8. 1939).

Plánek ostrahy velitelství německé bezpečnostní služby (SD) v Praze Foto: NA

vzaly střežení tratí o celkové délce téměř 700 kilometrů naplno. Po příchodu útvarů zemské ochrany se úkolu plně ujal Wehrmacht, přičemž délka chráněných tratí se s postupem fronty prodloužila takřka na dvojnásobek (přes 1100 kilometrů). Teprve od poloviny října 1939 přešla tato povinnost také na protektorátní četnictvo a později i na vládní vojsko. Od počátku roku 1940 pak německé týlové jednotky střežily už jen několik desítek kilometrů nejvýznamnějších úseků.⁶⁵

Nemalou pozornost věnovalo armádní velení také zabezpečení spojovacích zařízení, tedy rozhlasových, dálkopisných a telefonních ústředn. K jejich ostraze dostal zmocněnec Wehrmachtu k dispozici také sedm setnin pořádkové policie, které byly posíleny o příslušníky SA zařazené do pomocné policie. Ochranu spojovacích zařízení v Protektorátu obstarávalo 9 důstojníků a 652 mužů, které ještě doplňovalo dalších 563 příslušníků SA v roli pomocných policistů.⁶⁶ Počty strážního personálu tedy byly poměrně vysoké a představovaly pro ochrannou policii nemalou zátěž.

KONSOLIDACE POTLAČOVACÍHO APARÁTU NA PODZIM 1939

Ukončení vojenských operací v Polsku znamenalo, že se Protektorát opět stal týlovou oblastí Velkoněmecké říše. Mnohá opatření vyvolaná blízkostí fronty a hrozbou protiněmeckého povstání tak ztratila své opodstatnění a jednotlivé složky potlačovacího aparátu se navracely ke svým předchozím úkolům.

Neuniformovanou policii a zpravodajské složky postihly změny jen málo. Nadále pokračovaly v rozkrývání ilegálních sítí, které vyústilo

rá disponovala mnohem početnější členskou základnou.⁶⁴ Ani totální mobilizace členstva *Allgemeine-SS* však na ostrahu rozsáhlé průmyslové základny v Protektorátu nestačila, a proto byli povoláni i příslušníci organizací SA a NSKK. Některá zařízení chránily i jednotky Wehrmachtu a SS-*Totenkopfstandarten*.

Velké nasazení různých složek si vyžádala také ochrana železničního spojení. Ve vyčkávacím období před zahájením války ji zajišťovaly polní jednotky, jen částečně doplněné německou policií a příslušníky SS. V době mobilizace (27. 8. - 3. 9. 1939), která byla z německého hlediska nejkritičtější, pak SS a policie pře-

64 NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-4/100, SS-Abschnitt XXXIX IA/O Tgb. Nr. 28/39 G. Kdos.: Einsatz der SS-Pol. Verst. (24. 8. 1939).

65 VÚA, f. WBv, k. 1, WBv - Zusammenstellung. Einsatz im Bahnschutz.

66 NA, f. Úřad říšského protektora (ÚŘP), sign. 114-287/1, BdO, Ia Tgb. Nr. 319/39 (g), Neugliederung der Schutzpolizei im Protektorat, Anlage 3 - Betreuungsbereiche und Sicherung der Nachrichtenanlagen (14. 10. 1939).

v rozbití prvních garnitur odbojových organizací na přelomu let 1939 a 1940. Naopak pořádkovou policii čekala náročná rekonstrukce celé struktury, která byla v době polského tažení značně pozměněna. Do poloviny října se policejní útvary v podstatě vrátily k původní sestavě z července 1939. Její základ opět tvořily dva pluky ochranné policie, přejmenované na Policejní pluk „Böhmen“ a Policejní pluk „Mähren“, které disponovaly deseti prapory. Opětovná koncentrace policejních sil umožnila vytvořit silnou zálohu pro případ mimořádných událostí, i když musely nadále plnit některé úkoly z předchozího období, jako např. ostrahu spojovacích uzlů. Svým složením se však tyto útvary podstatně odlišovaly od svých předchůdců. Vzhledem k potřebě zabezpečit dobytá území došlo k radikálnímu rozšíření uniformované policie a jejímu doplnění o záložníky v rámci tzv. *verstärkte Polizeischutz* (VPS).⁶⁷ Část profesionálních policistů proto byla z Protektorátu povolána do Německa, kde se shromažďoval kmenový personál pro nové útvary, a na jejich místo nastoupil nekvalifikovaný personál, tzv. *VPS-Männer*, především z řad protektorátních Němců.⁶⁸

Radikální reorganizací prošly také vojensky organizované SS. Poté, co z Protektorátu odešly aktivní jednotky SS-VT a SS-TV, došlo k povolání policejních posil, příslušníků *Allgemeine-SS* z Německa. Z nich postavené pluky *verstärkte SS-Totenkopfstandarten* pak tvořily až do léta 1940 páteř jednotek SS v Protektorátu.⁶⁹ Postupně rušeny nebo zmenšovány byly i stráže *Allgemeine-SS*, SA a NSKK. Tento proces se však protá-

hl až do následujícího roku a stejnou dobu se vlekly i spory mezi armádou, policejními složkami, civilní správou a průmyslovými podniky o úhradu služného a stravného pro mobilizované příslušníky polovojenských organizací.⁷⁰

Podobnou proměnou jako pořádková policie a kasernované SS prošly v Protektorátu i jednotky Wehrmachtu. Jestliže před vypuknutím války zde byly dislokovány nebo sestavovány prakticky výhradně prvoliniové útvary, po vítězném tažení je nahradily jednotky zemské ochrany o síle dvou divizí a výcvikové útvary, ze kterých byly v listopadu 1939 vytvořeny dvě výcvikové divize, po jedné v Čechách a na Moravě. Vysloveně výcvikové útvary do Protektorátu přemístila i *Luftwaffe*, které české země mimořádně vyhovovaly z hlediska geografické polohy, přírodních podmínek i technického zázemí.⁷¹

Proces reorganizace jednotlivých složek potlačovacího aparátu probíhal v průběhu celého podzimu 1939. Přestože řada útvarů SS, pořádkové policie a Wehrmachtu v Protektorátu trpěla v důsledku reorganizací nižšími počty a kvalitou personálu, výstroje i výzbroje, lze celý potlačovací aparát na konci října 1939 označit za vcelku konsolidovaný. Český odboj, připravující mohutné protiněmecké demonstrace, tak stál vpředvečer výročí vzniku samostatného Československa tváří v tvář síti služeben Gestapa, kriminální policie, SD a Abwehru a v záloze stojícím armádním divizím stejně jako plukům SS a pořádkové policii.

ZÁVĚR

V souvislosti s plánovaným tažením proti Polsku provedlo nacistické

Německo na svém teritoriu bezpečnostní opatření sledující udržení klidu v zázemí. Ta se nevyhnula ani Protektorátu Čechy a Morava, který se nacházel v blízkosti budoucí operační oblasti. Z organizačního hlediska došlo k přebudování uniformovaných bezpečnostních a ozbrojených složek. Byla odvelena většina polních útvarů Wehrmachtu a SS i některé policejní jednotky. Vzniklé vakuum vyplnily formace složené většinou ze starších záložníků. V důsledku toho došlo k jistému poklesu úrovně okupačních složek, které však zásadním způsobem nesnižovalo jejich výkonnost a nebezpečnost.

Krátce před vypuknutím války pak podnikla okupační moc řadu kroků, kterými chtěla zabránit projevům odporu českého obyvatelstva. Aktivní opatření se projevila zásahy proti domácímu odbojovému hnutí a preventivním zatýkáním skutečných či potencionálních vůdčích osobností. Pasivní opatření pak spočívala zejména v zesílení ostrahy důležitých objektů a komunikačních linií.

Obecně lze konstatovat, že okupační moc se zvýšením odbojové aktivity počítala a systematicky se na tuto hrozbu připravovala. O skutečné účinnosti provedených opatření však lze jen spekulovat, neboť vývoj válečných událostí (rychlá porážka Polska, pasivita západních mocností) ani nevytvořil podmínky pro rozvinutí odbojového hnutí do roviny rozsáhlých sabotáží, či dokonce všeobecného povstání. Na vhodný okamžik muselo české domácí odbojové hnutí čekat za cenu velkých obětí až do samého sklonku války.

67 WILHELM, Friedrich: *Die Polizei im NS-Staat*. Paderborn-Wien, Schöningh 1999, s. 156–157.

68 VAJSKEBR, Jan: *Organizační vývoj německé pořádkové policie na území Protektorátu Čechy a Morava od ukončení vojenské správy po reorganizaci na podzim 1939*. Rukopis.

69 KAŇÁK, Petr – VAJSKEBR, Jan: *Od Polizeiverstärkung k verstärkte SS-Totenkopfstandarten*.

70 Příslušná dokumentace uložena v NA, f. ÚŘP-ST, sign. NA 109-4/100.

71 TVARŮŽEK, Břetislav: *Wehrmacht v protektorátě Čechy a Morava do roku 1941*, s. 93–99.